

Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

SREDNJOBrončanodobni grobovi na At u Vršcu

Izvorno znanstveno djelo
Prehistorijska arheologija
Oeuvre scientifique originale
Archéologie préhistorique
UDK 903.2/497.113) »637«

Nives Majnarić-Pandžić
41000 Zagreb, YU, Salajeva 3
Arheološki zavod Filozofskog
fakulteta

U radu se objavljuju u izboru tipovi keramike karakteristični za ranosrednjobrončanodobnu malu nekropolu lokaliteta At u Vršcu u jugoistočnom Banatu. Grobovi se povezuju s mađarskom grupom Szeremle i općenito se raspravlja o nastanku srednjobrončanodobnih kulturnih grupa s inkrustiranom keramikom u južnoj Panoniji.

Lokalitet At, poznat u stručnoj literaturi kao neolitičko nalazište već krajem prošlog stoljeća¹, otkrio se iskopavanjima od 1970. godine i kasnije kao važno arheološko nalazište za nekoliko prehistorijskih razdoblja: dao je nalaze srednjeg brončanog doba iz veće nekropole te nekoliko grobova tračko-skitskog i latenskog vremena.²

Lokalitet leži na sjeverozapadnom rubu grada Vršca, uz obalu sada reguliranog toka potoka Černovac. Na udaljenosti od oko 6 km od Ata nalazi se čuvena vršačka nekropola Ludoš.³ U više navrata, počam od 1972. godine vršena su na Atu, u arealu srednjobrončanodobne nekropole manja zaštitna iskopavanja. Tako je otkrivena veća nekropola tzv. vatinsko-vršačkog tipa (po definiciji M. Garašanina), još neobjavljena, te manja skupina grobova o kojima će u ovom radu biti riječi.⁴ Radi se o karakterističnoj i osebujno raspoređenoj skupini paljevskih grobova, devet na broju razmještenih u krugu kojemu se u sredini nalazi kultni ukop minijaturnog posuđa bez priloženih ostataka spaljenog pokojnika (možda vrsta kenotafa). O toj skupini obredno ukopane keramike u centru kruga grobova izvjestio je detaljno R. Rašajski,⁵ a objavio je i nalaze iz dva prvonađena groba.⁶ U slučaju svih 9 grobova radi se o paljevin-skim pokopima pri kojima je pepeo pokojnika razasut po dnu dugoljaste i plitko ukopane rake, a preko tog sloja gara i pepela poslagani su keramički

prilozi. Za grob 2 znamo da je bio ukopan 40 cm ispod površine, a udaljenost između grobova iznosila je oko 1,40 m. Detalji o rasporedu posuda — grobnih priloga u pojedinim grobovima nisu još objavljeni. U ovom smo radu napravili izbor tipičnih oblika iz atske nekropole — »grobnog kruga«, ne donoseći kompletne grobne cjeline, koje još čekaju svoju objavu. U našem su izboru uglavnom zastupljeni svi u navedenim grobovima prisutni i karakteristični tipovi priložene keramike.⁷ Izgleda da pojava grobova »kenotafa«, odnosno obredno ukopanih skupina posuda u arealu srednjobrončanodobnih nekropola u južnom Banatu nije izuzetna pojava na Atu, ali joj se ranije nije pridavala pažnja, a nije bila ni dovoljno dokumentirana.⁸

Općenito je faktura atske grobne keramike gruba, s mnogo zrnaca, površina posuda je nepravilna i nepolirana. Boja je tamnosiva i mrljasta. Samo su lončići (T. 1, 3—4; 5,1) svijetlocrveni. Dimenzije su pretežno smanjene (vidi dalje točne podatke). Osim na zdjelama ukrasi su vrlo reducirani: na grubo trokutasto-mrežasto urezane motive na donjem dijelu tijela urni ili lončića, nekoliko paralelno urezanih linija uz rub oboda ili na vratu, na bradavičasta ispupčenja i na ansa lunata na drškama. Bijelo inkrustirani motivi susreću se na zdjelama, a vrlo rijetko na lončićima.

Dimenzije posuda:
(Abmessungen der
Gefäße)

	(Durchmesser des Randes	die Höhe)
T. 1,1 = r. oboda	119 mm,	Vis. 118 mm. (Inv. br. 1619)
T. 1,2 = r. oboda	169 mm,	vis. 94 mm (Inv. br. 1603)
T. 1,3 = r. "	88 mm,	" 107 mm (Inv. br. 1596)
T. 1,4 = r. "	97 mm,	" 105 mm (Inv. br. 1597)
T. 1,5 = r. "	121 mm,	" 137 mm (Inv. br. 1600)
T. 1,6 = r. "	132 mm,	" 178 mm (Inv. br. 1602)
T. 2,1 = r. "	74 mm,	" 82 mm (Inv. br. 1590)
T. 2,2 = r. "	76 mm,	" 99 mm (Inv. br. 1593)
T. 2,3 = r. "	84 mm,	" 104 mm (Inv. br. 1588)
T. 2,4 = r. "	75 mm,	" 82 mm (Inv. br. 1591)
T. 2,5 = r. "	120 mm,	" 166 mm (Inv. br. 1603)
T. 2,6 = r. "	109 mm,	" 149 mm (Inv. br. 1604)
T. 3,1 = r. "	149 mm,	" 79 mm (Inv. br. 1608)
T. 3,2 = r. "	160 mm,	" 82 mm (Inv. br. 1607)
T. 3,3 = r. "	125 mm,	" 91 mm (Inv. br. 1606)
T. 3,4 = r. "	65 mm,	" 81 mm (Inv. br. 1595)
T. 3,5 = r. "	324 mm,	" 158 mm (Inv. br. 1592)
T. 4,1 = r. "	283 mm,	" 156 mm (Inv. br. 1486)
T. 4,2 = r. "	141 mm,	" 80 mm
T. 4,3 = r. "	154 mm,	" 58 mm

T. 5,1 = r.	"	87 mm,	"	92 mm
T. 5,2 = r.	"	59 mm,	"	75 mm
T. 5,3 = r.	"	97 mm,	"	127 mm
T. 5,4 = r.	"	124 mm,	"	134 mm
T. 5,5 = r.	"	119 mm,	"	109 mm
T. 5,6 = r.	"	120 mm,	"	137 mm

(Durchmesser
der Schulter)

T. 6,1 = r. ramena	96 mm,	"	102 mm
T. 6,2 = r. oboda	52x79 mm,	"	90 mm
T. 6,3 = r.	" 119, mm,	"	139 mm
T. 6,4 = r.	" 97 mm,	"	121 mm
T. 6,5 = r.	" 162 mm,	"	73 mm

Očito je keramika izrađena u pogrebne svrhe, bez osobite pažnje, osim u slučaju priloženih zdjela ukrašenih inkrustiranim motivima. Simbolični karakter grobnih priloga očit je tako načinom njihove izrade, površno i sumarno, ali i njihovim pretežno malim dimenzijama. Raznovrsnost oblika priloženih u grobne inventare također ima svoje simbolično značenje. Putem tih oblika trebalo bi sagledati kultne radnje pri pokopu.

Među grobnim priložima u Atu istaknuto mjesto zauzimaju etažne urne. Nisu, koliko nam je poznato, ni u jednom slučaju u funkciji urne, jer je paljevina u raci razasuta po dnu, malih su dimenzija (samo nam je jedan primjerak poznat koji je normalne veličine), zapravo nisu ni ukrašene, osim grubim mrežastim urezima na donjem dijelu. Uniformnog su oblika, s izričito lijevkastim vratom, etažno je oblikovanje meko, imaju dvije ili četiri drškice na stegnutom dijelu između oba trbuha (T. 1,6; 2, 5—6; 5, 4).

Vrčići su raznih profilacija. Najkarakterističniji za At su etažni vrčići sa zaravnatim ramenom na kojem se uzdižu male šiljaste bradavice; drške su trakaste, izviru iz oboda kojeg spajaju s ramenom; uz obod i na vratu ukrašeni jednostavnim urezanim linijama (T. 2, 1—2; 6, 1, 4). Vrčići mogu imati lijevasti vrat i trakastu dršku (T. 2, 4), ili cilindrični vrat i bradavičaste ukrase na ramenu (T. 5, 2).

Lončići su dosta čest oblik. Grube su fature i grubo oblikovani. Jajoliki (T. 1,3), s jednom drškicom (T. 1,4), s dvije (T. 1,1; 5,5) ili s četiri (T. 1,5; 5,6). Pretežno su neukrašeni, rjeđe ukrašeni nepravilno urezanim mrežastim ukrasom u donjem dijelu (T. 1,1) ili za At s tipičnim inkrustiranim dekorom sastavljenim od nizova uboda i jednostavnih lučnih ureza ili žigova (T. 5,5). Lončići mogu imati četvrtasto oblikovan obod (T. 5,1) ili cilindričan vrat i rame formirano na način poznat na vrčićima i ukrašeno šiljastim bradavicama (T. 5,3).

Amforica nije tipična za naš izbor. Primjerak na T. 6,2 donekle nalikuje na vatinske amforice, ali je oblikovan vrlo sumarno i nije ukrašen.

Zdjela igraju značajnu ulogu među grobnim priložima na Atu. Ima ih rađenih u grubljoj fakturi nalik na ostale priloge, ali javljaju se i znatno kvalitetnije izrade. Sve su ukrašene više ili manje kompliciranim, uvijek bijelo inkrustiranim motivima. Od trbušastih zdjela s četverolisno oblikovanim obodom (T. 3,3; 4,2; 6,5) do zdjela koje će biti tipične i u dubovačkoj kulturi: bikonične zdjele (s oblijem ili oštrijim profilom) s lijevkastim niskim i razgrnutim obodom. Drškice su najčešće trakaste, spajaju obod s ramenom ili vrat s ramenom (T. 1,2; 3, 1—2,5; 4,1). Zdjela T. 4,3 ima umjesto drške probušene ušice, a četvrtasti izdanci oboda oblikovani su zoomorfno.

R. Rašajski je grobove s Ata već u svom prvom izvještaju pripisao grupi Szeremle, a u najnovijem tekstu, u katalogu uz izložbu Praistorija na tlu Vojvodine, pridao je grupi Szeremle veće značenje u okviru kultura inkrustirane keramike u južnoj Vojvodini, posebno u Banatu.⁹ Kako su u jugoslavenskoj literaturi jedini R. Rašajski i autorica ovog teksta znatniju ulogu u formiranju srednjobrončanodobnih kulturnih grupa s inkrustiranom keramikom u jugoslavenskom Podunavlju pripisali upravo Szeremle grupi, a u literaturi ima i drugih mišljenja, bit će potrebno detaljnije argumentirati naše stanovište.

Analizirajući atske keramičke tipove zapažamo činjenicu da su usko povezani s grupom sjeverne transdanubijske inkrustirane keramike (u daljnjem tekstu STIK) i grupom Szeremle. To se odnosi u prvom redu na oblik za At karakterističnih etažnih urni (T. 1,6; 2, 5—6; 5,4; 6,3) koje su izdužene, oble, s lijevkastim vratom. Susreću se uz standardni bikonični oblik na više nekropola STIK.¹¹ Etažna profilacija tu je samo nagoviještena, dok su urne iz Szeremlea tipološki tu profilaciju razvile i bliže su atskim primjercima.¹² No, dok su urne STIK i Szeremlea ukrašene, atske su neukrašene, odnosno imaju katkada grubi mrežasti ukras u donjoj polovici, kakav se susreće i na materijalu s nalazišta STIK.¹³

Vrlo osebujni etažni vrčići (T. 2, 1—2; 3,4; 6, 1,4) imaju u Mosonszentmiklos-Janoshazapuszta značajnu paralelu u grobu 29, koji je karakterističnom iglom datiran u Hänselovu fazu MD I (za panonsko Podunavlje).¹⁴ Mosonszentmikloški primjerak ima doduše nožice mađ'arovskog tipa, koje našim primjercima nedostaju, ali o mađ'arovskim tipovima keramike na našem području već smo odavno obaviješteni, pa bismo ih ovdje mogli očekivati.¹⁵ Grupa Szeremle prema materijalu objavljenom u navedenoj studiji G. Bándija i T. Kovácsa preferira drugi oblik etažnog vrčića, koji joj je s obzirom na učestalost svojstven tip.¹⁶ Atskim vrčićima posve su analogni vrčići iz Surčina (sl. 1) i Kovína (Temes-Kubin).¹⁷ Atski vrčić na T. 2,4 vrlo je nalik mađ'arovskim oblicima vrčića s lijevkastim vratom, a analogiju mu poznamo također iz Surčina.^{17a}

Lončići s dvije ili četiri drške (T. 1, 5; 5, 5—6) nadovezuju se na protoptipe iz STIK, a tipološki su razvijeniji.¹⁸

Posebno mjesto pripada zdjelama. Svi oblici i tipovi iz Ata predstavljeni su već u inventaru grupe Szeremle koji donose Bándi i Kovács,¹⁹ a to se odnosi i na osnovne dekorativne motive. S druge su opet strane atske zdjele

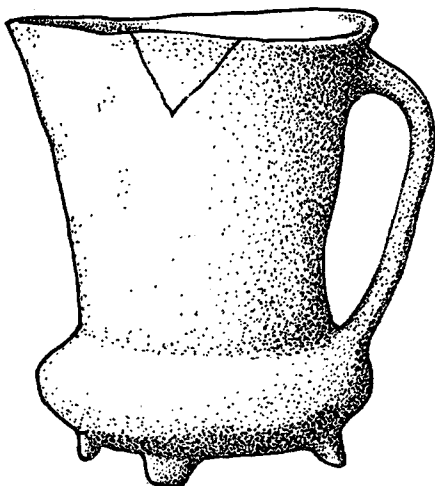
čvrsto povezane s dubovačkim tipovima.²⁰ Plitka zdjelica na nozi (T. 4,2) povezuje se također sa szeremleškim nalazima oblikom i dekoracijom.²¹

Grupa Szeremle, kao kulturni fenomen na području između Dunava i Tise, južno od teritorija kulture Vaty, prvi je put navedena u čuvenom radu A. Mozsolics o egejskoj seobi.²² I. Bóna je pokušao toj grupi inkrustirane keramike dati povijesnu interpretaciju, odrediti je u vremenu, prostoru i njenom značenju u razvoju grupa podunavske inkrustirane keramike. Izdvojio je međusobno srodne srednjobrončanodobne skupine Szeremle, Kubin (Kovin) i Círna koje bi predstavljale daljnji, na jugu Panonije lokalno oplodeni razvoj ranobrončanodobnih grupa transdanubijske inkrustirane keramike.²³ Pošavši od njegovih osnovnih postavki G. Bánda i T. Kovács posvetili su posebnu pažnju grupi Szeremle u dva navrata. Prvi put su je definirali detaljnije tipološki, odredili joj područje rasprostranjenosti i vrijeme trajanja, a u drugoj su studiji predložili njenu povijesnu interpretaciju.²⁴ Ova dva autora smatraju da skupina keramičkih tipova, otkrivena na 18 lokaliteta na navedenom području ima toliko karakterističnu fizionomiju da je mogu izdvojiti kao zasebnu kulturnu grupu. Genetski tu grupu vide najuže povezanu sa STIK, posebno njenom varijantom Esztergom, povijesno je zapravo i izvode iz te grupe koja bi se pred prodorom kulture Mađarovce povlačila na jugoistok, tokom rijeke Šaja do njenog ušća i dalje preko Dunava u regiju među Dunavom i Tisom (u ranije područje tzv. grupe Gerjen). Grupa Szeremle tu bi živjela kratkotrajno, uglavnom u vrijeme Reineckeove faze B1, dočekala pojavu kulture grobnih humaka u ovom području i zatim se povukla u južnu Panoniju — Baranju i istočnu Slavoniju te južni Banat. Tu bi bila najuže povezana s nastankom tamošnjih srednjobrončanodobnih kulturnih grupa okarakteriziranih inkrustiranom keramikom.²⁵

Sl. 1 Surčin — Abb. 1 Surčin

S. Foltiny se nedavno posvetio razmatranju grupe Szeremle.²⁶ Kao izvanredan poznavalac mađarske literature, koje tekstove čita u potpunosti, tj. nije ograničen samo na sažetke, često zaista sumarne i nedovoljne, osobito pri iznošenju novih teorija povezanih uz podatke i interpretaciju materijala koju u takvim sažecima ne možemo pratiti, S. Foltiny nam je dao dragocjena zapažanja. Dao je tako neke zamjerke rezultatima G. Bándija i T. Kovácsa s kojima se svakako možemo složiti. S pravom je naglasio da od 18 lokaliteta koji prezentiraju grupu Szeremle za deset od njih raspolažemo samo površinskim nalazima, a na ostalim se nalazištima keramika Szeremle susreće ili u okviru ili pomiješana u zatvorenim cjelinama s tipovima drugih kulturnih grupa: s južno-transdanubijskom inkrustiranom keramikom (dalje JTIK), s kulturom Vatyia ili s ranim oblicima tzv. kulture grobnih humaka. Ni na jednom od navedenih lokaliteta nisu provedena istraživanja dovoljna da se sagleda uloga i značenje prisutnosti tipova Szeremle. Foltiny dosljedno svojoj kritici odbija samostalnost grupe Szeremle u smislu kako su to predložili Bándi i Kovács i smatra da bi znanstveno ispravnije bilo govoriti o tipu keramike ili o ukrasnom stilu — Szeremle.²⁷ Zaista, miješanje keramike Szeremle s oblicima drugih kulturnih skupina olakšava određivanje njene kronološke pozicije, ali otežava jasno izdvajanje i definiranje fizionomije same grupe Szeremle. Vidimo, dakle, da S. Foltiny u svojoj rezerviranosti prema izdvajanju samostalne grupe Szeremle, s obzirom na stanje istraženosti u samoj Mađarskoj, ima pravo. Međutim, nalazi iz sjeveroistočne Slavonije i južnog Banata potiču na ponovo razmatranje cijele problematike povezane s pretpostavljenim širenjem južnotransdanubijske i Szeremle keramike na jug Panonije.²⁸

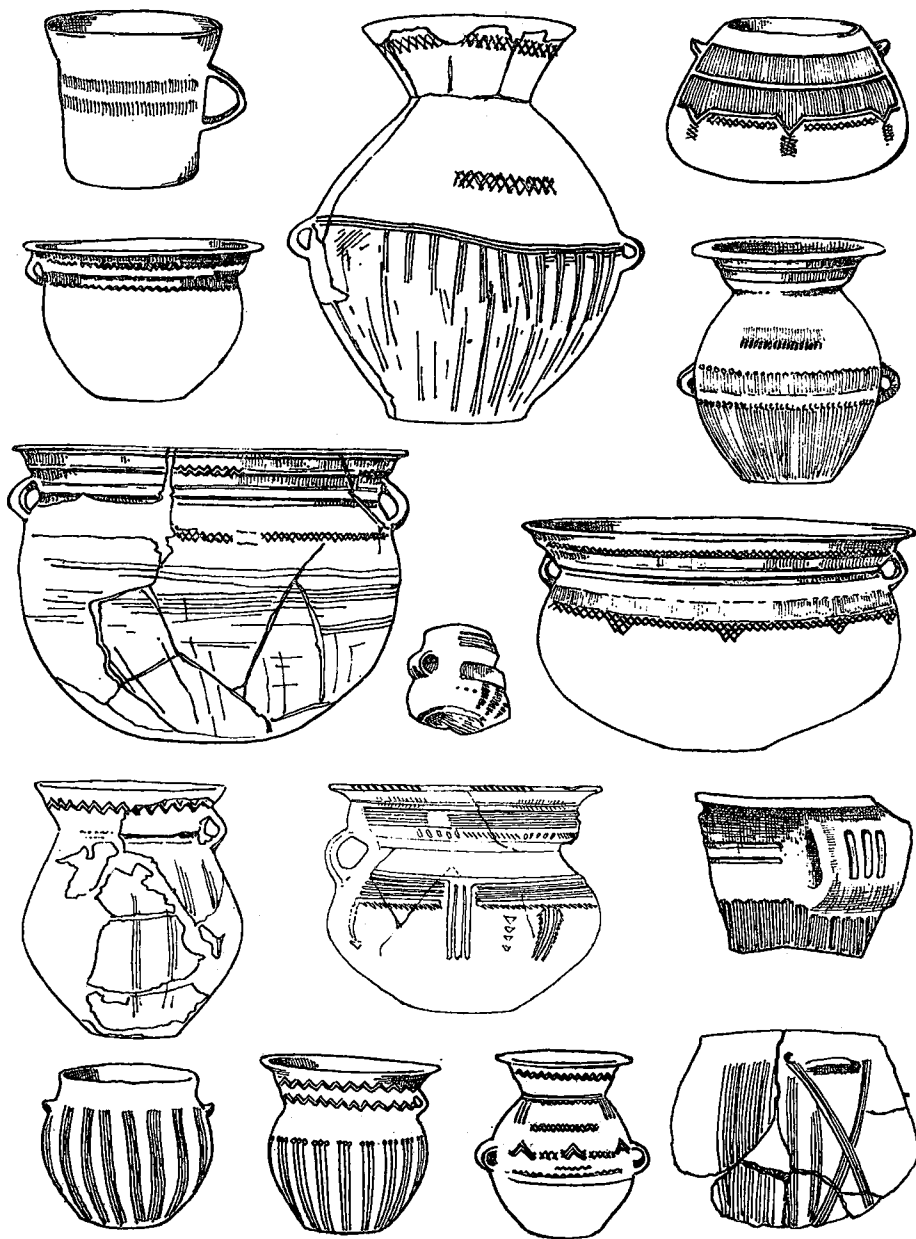
Sl. 2 Surčin, vrčič mađ'arovskog tipa —
Abb. 2 Surčin, das Mađ'arovce Känchen

Prvi problem koji se nameće iz mađarskih objava odgovarajućeg materijala predstavlja lučenje grupe JTIK (lokalnih grupa Pécs i Szekszard) od tipova Szeremle. Veliku poteškoću u rješavanju tog pitanja čini upravo nedovoljna dokumentiranost brojnih nalaza s najvažnijeg i eponimnog lokaliteta Szeremle koji potječu iz nestručno kopanih grobova i iz naselja.²⁹ Pregledamo li prilično opsežan izbor posuda koje iz Szeremlea objavljuje Bóna³⁰, čini nam se da se radi o lokalitetima JTIK. Međutim, kad se upoznamo s materijalom koji objavljuju Bándi i Kovács, slika je drugačija. Upoznajemo oblike koje ne možemo bez daljnjeg poistovjetiti s tipičnim formama i ukrasima JTIK. Iako se u arealu Szeremle, kako su ga ocrtali Bándi i Kovács, javljaju oblici i ukrasi tipični za JTIK, a u južnoj Transdanubiji tipovi izdvojeni kao karakteristični za grupu Szeremle, prema učestalosti nalaza na jednom ili drugom području uvidamo da grupa Szeremle ipak ima tipološke i dekorativne posebnosti koje pretežu na njenom terenu. Radi se o etažnim urnama ukrašenim na način koji je stilski bliži STIK^{31a}, etažnim vrčicama ukrašenim samo inkrustiranim koncentričnim krugovima^{31b}, zdjelama ukrašenim na način netipičan za JTIK^{31c} te specifičnim oblicima lončica.^{31d}

Dakle, iako se s S. Foltinyem moramo složiti da grupa Szeremle nije prezentirana na zadovoljavajući način (nedostaju naselja sa stratigrafskim podacima, dokumentirane grobne cjeline i konkretni podaci o osnovama življenja te grupe), ona nam se ipak nameće kao pojava koja se ne može identificirati sa JTIK. Te dvije grupe sigurno kontaktiraju, dolazi do koegzistiranja i miješanja oblika njihove materijalne kulture, ali one se ipak mogu lučiti u osnovnim karakteristikama oblikovanja i ukrašavanja keramike. Možemo se složiti s Foltinyem da bi pri današnjem stanju istraženosti bilo možda najispravnije govoriti o ukrasnom stilu Szeremle, jer to ne implicira nužno etničke posebnosti. Naravno, trebat će razmotriti i mogućnost ne radi li se o dvije kronološke faze, pri čemu bi materijal Szeremle bio mlađi od »klasičnih« tipova JTIK.

U vezi s razmatranim važno je odrediti i položaj grupe s inkrustiranim keramikom na nalazištima Bijelo Brdo i Dalj u sjeveroistočnoj Slavoniji. Radi se o lokalitetima sa značajnim i u literaturi odavno registriranim nalazima poput znamenitog daljskog idola i etažnih urni iz tamošnjih paljevinskih nekropola.³² Danas ta grupa obuhvaća znatno više lokaliteta iz Baranje i istočne Slavonije.³³ Pitanje pripadnosti te grupe nalaza ne čini nam se riješenim na zadovoljavajući način u najnovijoj jugoslavenskoj arheološkoj literaturi. Tako M. Garašanin u svojoj najnovijoj sintezi o Praistoriji na tlu Srbije (implicite Vojvodine) te N. Tasić i Z. Letica ne razlikuju materijal JTIK i grupe Bijelo Brdo — Dalj, nego ga kulturno i terminološki poistovjećuju.³⁴

Autor ovog rada se s takvim mišljenjem ne bi složio jer smatra da postoje jasne tipološke razlike između JTIK i grupe Bijelo Brdo-Dalj (vidi sl. 3. i 4). JTIK je zastupljena na više nalazišta u jugoslavenskom dijelu Baranje, kao dijelu matičnog područja te kulture u mađarskoj Baranji, gdje se javlja samostalno, te na pojedinim nalazištima južne Bačke i Srijema kuda je stizala kao import u lokalnu kulturnu sredinu.^{34a} Keramički oblici i ukrasi u grupi Bijelo

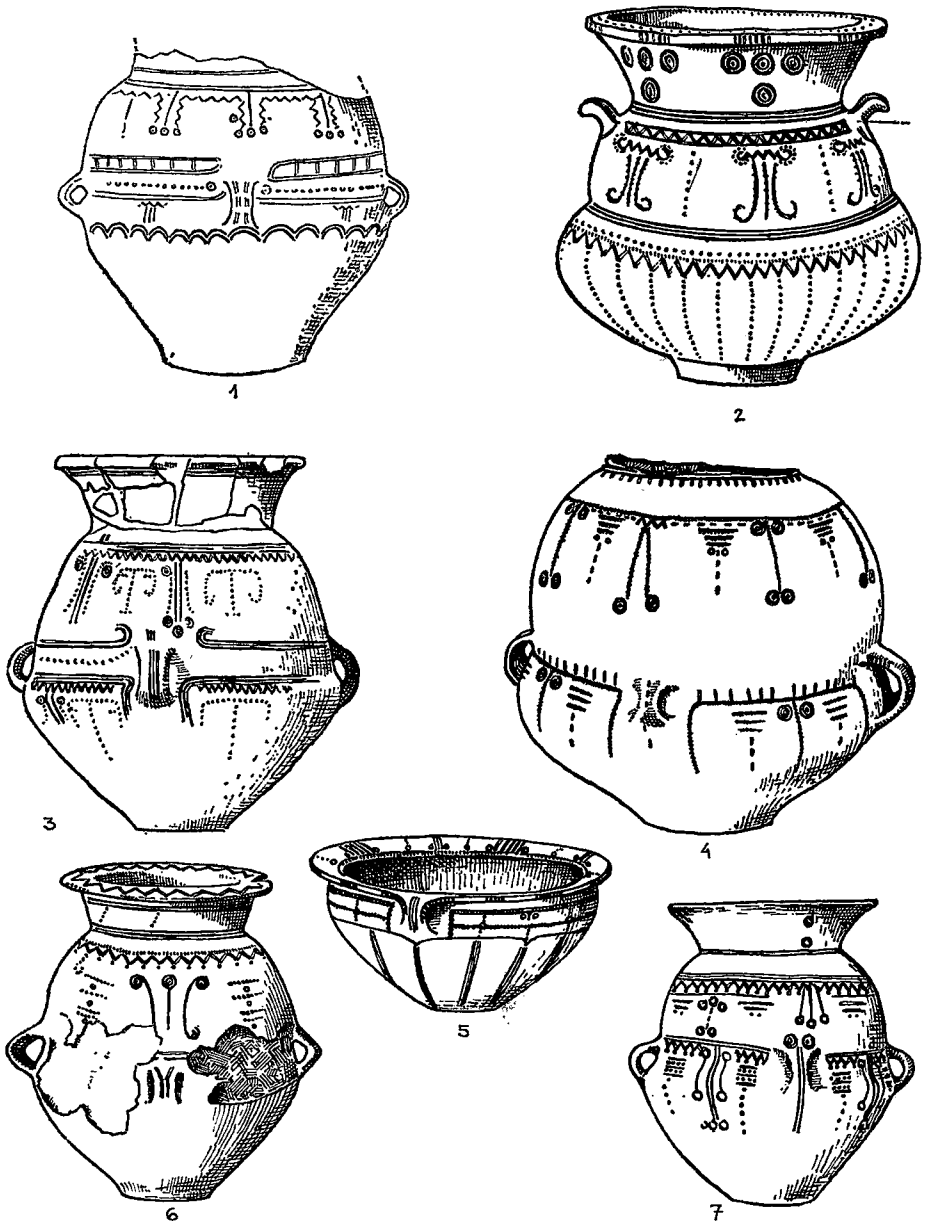
Sl. 3 Osnovni tipovi južnotransdanubijske inkrustrirane keramike u Baranji — Typentafel der Südtransdanubischen inkrustrierten Keramik aus Baranja

Brdo — Dalj znatno su povezani uz tipove Szeremle.³⁵ U Kozarcu u Baranji, gdje nije izvršeno iskopavanje nego je materijal sakupljen prigodom zemljanih radova na ciglani, nađena je keramika tipa JTİK iz naselja.³⁶ Iz tog, oko 1 m debelog kulturnog sloja, gdje naravno treba očekivati finiju stratigrafsku podjelu sloja, potječu fragmenti karakteristične JTİK. No na Spajićevoj tab. XI. prikazani su tipovi koji odgovaraju onima iz Dalja i Bijelog Brda. Ti nalazi potječu s drugog položaja u Kozarcu, također neistraživanog. E. Spajić s tog položaja spominje ostatke urne sa spaljenim kostima.³⁷ Nalazi daljsko-bjelobrdskog tipa potječu, dakle, iz nekropole i ne znamo u kakvom su odnosu prema nalazima JTİK iz kozaračkog naselja.³⁸ Nažalost, na navedenim podacima iz Kozarca zbog neistraženosti lokaliteta ne možemo zasnivati neke tvrdnje, ali i taj lokalitet kao da potvrđuje da na području Baranje, a osobito sjeveroistočne Slavonije, egzistira jedna regionalna varijanta panonske inkrustirane keramike koja u sebi ujedinjava obilježja ukrasnog stila Szeremle i Dubovac. Od karakteristične JTİK razlikuje se osobito u koncepciji ukrašavanja (sl. 3. i 4.): nema za JTİK značajne široke trake i općenito jake ispune inkrustacijom. Inkrustirani motivi znatno su prozračniji i profinjeniji, a javljaju se i stalni motivi, vjerojatno s određenim simboličkim značenjem, koji će osim za istočnoslavonsko područje biti karakteristični i za banatsku dubovačku grupu. Ima još jedna karakteristična pojedinost koja podupire izdvajanje daljsko-bjelobrdskog tipa od baranjskih nalaza JTİK: na nalazištima vezanim uz Dalj, ponekim srijemskim lokalitetima (Bapska, Surčin), na bačkim i dalje na onima koji pripadaju grupama Dubovac, Žuto Brdo, Čirna-Girila Mare, posvuda se javljaju brojni antropomorfní idoli.³⁹ U mađarskim grupama, premda poznamo niz istraženih lokaliteta iz grupa STİK, JTİK i Szeremle, idoli su izuzetno rijetki.⁴⁰

Da važno mjesto među južnapanonskim grupama s inkrustiranom keramikom pripada Bijelom Brdu, odnosno Dalju, zapazio je već G. Childe imenujući te grupe zajedničkim imenom Bijelobrdokultura⁴¹ Različitost materijala JTİK i onog iz Bijelog Brda i Dalja spominju i M. Bulat i K. Vinski-Gasparini govoreći odvojeno o lokalitetima JTİK u Baranji i bjelobrdske grupe u istočnoj Slavoniji.⁴² Začudo, ta zapažanja, koja je ranije podupirao i M. Garašanin,⁴³ u novijim radovima — upravo u sintezama o brončanom dobu u južnoj Panoniji — posve su zanemarena.⁴⁴

Postoje, naravno, brojne poteškoće za jasno razdvajanje ovih dviju grupa inkrustirane keramike. Nijedno nalazište nije sistematski ili u dovoljnom opsegu iskopavano⁴⁵, JTİK poznamo iz baranjskih naselja (slučajni nalazi su najbrojniji), a materijal tipa Bijelo Brdo-Dalj potječe iz nekropola. Novost je naselje iz Dalja, na položaju Livadice, gdje je nađeno materijala grupe Bijelo Brdo-Dalj, ali to je nalazište tek sondirano. Svakako su u jednoj fazi svog trajanja tipovi JTİK i Szeremle živjeli i nastupali zajedno, kako pokazuje velik broj nalazišta.⁴⁶

Geografsko rasprostriranje lokaliteta s inkrustiranom brončanodobnom keramikom od grupe Szeremle, tj. iz međuriječja Dunava i Tise preko Baranje te Bijelog Brda i Dalja u sjeveroistočnoj Slavoniji, kroz južnu Bačku u pravcu Banata, Kovin, Orešac, Vršac-At, poklapa se s logičnim i mogućim kretanjem

Sl. 4 Karakteristični tipovi keramike grupe Bijelo Brdo-Dalj, 1 Batina, 2—3 Bijelo Brdo, 4—7 Dalj — Charakteristische Typen der Gruppe Bijelo Brdo-Dalj

niz Dunav. Batina skela u Baranji (Kisköszeg), kao prijelaz iz mađarskog u jugoslavensko Podunavlje, markira tok kretanja kroz Baranju (sl. 4,1). Zasada u Srijemu nema sigurnih samostalnih nalazišta tipa Szeremle ili Bijelo Brdo-Dalj. Ipak pojedini nalazi (Bapska, Surčin, u neku ruku i Bosanska Rača)⁴⁷ pokazuju da je i srijemsko područje bilo dotaknuto tim kulturnim strujanjima. S tim se pravcem širenja poklapaju i sporadični nalazi vrčica tipa Mad'arovce.⁴⁸

Razdoblje prijelaza ranog u srednje brončano doba i inače je obilježeno kontaktima južne sa srednjom i sjevernom Panonijom. O tome svjedoče metalni nalazi: zlatna narukvica iz baranjskog Bilja, ostava brončanog oružja iz Vajske u Bačkoj, brojni nalazi ugarskih bojnih sjekira, mač tipa Apa iz Donje Doline itd.⁴⁹ Vrlo je malo mogućnosti da su navedeni nalazi bili proizvodi južnopanonskih radionica, nego se gotovo sigurno radi o predmetima importiranim iz Karpatskog podunavlja na južnopanonsko tlo.

S obzirom na to da područje Baranje i sjeveroistočne Slavonije nije prema dosada prikupljenim arheološkim podacima bilo u ranom brončanom dobu gušće naseljeno⁵⁰, to je penetracija i naseljavanje tog teritorija u vrijeme širenja grupa s inkrustiranim keramikom bilo najvjerojatnije miroljubivog karaktera.

Situacija u južnoj Bačkoj i južnom Banatu mora da je bila kompliciranija i zasada je teško predstaviti proces naseljavanja grupa — nosilaca Szeremle i Bijelo Brdo-Dalj na području naseljenosti vatinske i Verbicioara kulture. Svakako da će u budućim istraživanjima tog pitanja biti potrebno imati na umu specifično značenje šireg vršačkog kraja, koji je, ležeći na prometnicama koje su spajale Balkan s Karpatskom kotlinom, a Panoniju s rumunjsko-bugar-skim Podunavljem, u mnogim prethistorijskim razdobljima morao privlačiti naseljenike s raznih strana.

U grobovima na Atu nema izričitih tragova autohtone tradicije, bilo vatinske, bilo Verbicioara tipa. Pojedini vatinski elementi nisu dovoljno izraženi (T. 6,2) Jedini jasni slučaj je šalica razvijene vatinske kulture uložena u ritualnu skupinu posuda smještenu u centru naših 9 grobova.⁵¹ Zanimljivo je da je to ujedno jedina posuda uobičajenih dimenzija u grupi minijaturnog posuđa. Atski se grobovi doimaju kao samosvojna i od domaćih banatskih prilika osamostaljena skupina.

Atske je grobove teško konkretno datirati jer nemaju metalnih priloga ni izričitih veza s drugim kronološki preciznije odredivim kulturnim grupama. Imamo, naravno, nekih uporišta. Znamo da keramika tipa Szeremle u Mađarskoj ima svoju stratigrafskokronološku odrednicu u III. fazu kulture Vatyja i u početnu fazu tzv. kulture grobnih humaka u Mađarskoj. Etažni vrčići, poput atskih, datirani su, kako smo ranije vidjeli, u Hänselovu fazu MD I, tj. početnu fazu srednjeg brončanog doba u panonskom Podunavlju.⁵² Tip atske posude na T. 5, 3 ima svojih tipoloških veza s ranim oblicima tzv. kulture grobnih humaka u Mađarskoj.⁵³

Prema svemu navedenom atske bi grobove trebalo datirati u ranu fazu srednjeg brončanog doba u Banatu, u vrijeme kada pančevačko-omoljička faza vatinske kulture doživljava svoju transformaciju u mlađu fazu, a začima se dubovačka kultura inkrustirane keramike u južnom Banatu.

BILJEŠKE

1. B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei I*, Temisvár 1879, 1666 sqq — citirano prema R. Rašajski, *Obredno ukopavanje keramike u nekropoli na Atu kraj Vršca*, *Zborn. Nar. Muz. VIII*, Beograd 1975, nota 1 (dalje: R. Rašajski, *Obredno ukopavanje...*).
2. Nalazi iz grobova srednjeg brončanog doba čuvaju se pretežno neobjavljeni u Narodnom muzeju u Vršcu, isto i tračko-skitski grobovi; Značajni latenski grob sa srebrnom zoomorfnom narukvicom objavio je B. Jovanović, *A Silver Bracelet from Yugoslavia*, *Archaeology* 1974.
3. R. Rašajski, *Obredno ukopavanje...*, 55, 59.
4. R. Rašajskom, nekadašnjem direktoru Narodnog muzeja u Vršcu zahvaljujem na kolegijalnoj i vrlo ljubeznoj dozvoli da pregledam, snimim i objavim nalaze s Atá. Velik dio fotografija stavio mi je čak sâm na raspolaganje.
5. R. Rašajski, *Obredno ukopavanje*, 55—61.
6. Idem, *At, Vršac — neolitsko naselje i nekropola brončanog doba*, *Arheol. pregled* 17, Beograd 1975, 14—17, T. VIII—IX.
7. Izbor keramike koji nam je ljubezno stavio na raspolaganje R. Rašajski potječe iz četiri grobne cjeline, a predstavlja karakterističan presjek tipova priloženih u atskim grobovima. Numeraciju naših grobova provjerio je R. Rašajski. Moramo napomenuti da se naša numeracija ne poklapa s navodima objavljenima u *Arh. pregledu* 17, gdje R. Rašajski objavljuje nalaze iz groba 1 i 2.
8. Slučaj u Ludošu u Vršcu — R. Rašajski, *Obredno ukopavanje*, 60.
9. R. Rašajski, *Arh. pregled* 17, 16—17. — *Pratistonijske kulture na tlu Vojvodine*, katalog izložbe, Novi Sad 1984, 41—42.
10. N. Majnarić-Pandžić, *Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji*, Izdanja Hrv. arheol. društva 9, Zagreb 1984, 81 i d. — N. Tasić, *Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad—Beograd 1983, (u daljem tekstu *Jugoslovensko Podunavlje*), 82 — govoreći o podjeli banatsko-rumunjske grupe srednjobrončanodobne inkrustirane keramike (Dubovac—Ćirna) navodi kao najstariju fazu dubovačku, u kojoj se »pored ostalog« javljaju i »odlike Szeremle kulture«. N. Tasić nije, nažalost, specificirao te ostale komponente, ali važno je da smo grobovima u Atu dobili tu komponentu Szeremle u prilično čistom obliku. Naravno tu bi se moglo diskutirati o navodnom učešću elemenata tzv. rane Kulture grobnih humaka, no obzirom na to da smatramo da je to pitanje u literaturi tretirano prepovršno i nikako na zadovoljavajući način, ostavljamo ga zasada po strani. Dok N. Tasić smatra da se dubovačka i Szeremle grupa razvijaju paralelno (o. c., 84) smatramo da u nastajanju rane dubovačke kulture Szeremle ukrasni stil igra odlučujuću ulogu i da se u južnom Banatu preobražava u dubovački stil, odnosno kulturu. Dakle, Szeremle stil je u konijenu dubovačke kulture i ne bi ga mogli bez argumenata produžiti u vrijeme Reineckeovih faza B2—C1, (kako to čini N. Tasić) tj. u vrijeme u kojem pretpostavljamo cvat dubovačke kulture.
11. Kao dobar primjer navodimo u cjelini otkopanu i detaljno objavljenju nekropolu *Mosonszentmiklós—Janoshazapuszta* — A. Uzsoki, *Bronzezeitliches Gräberfeld in Mosonszentmiklós*, *Arrabona* 5, Győr 1963, 5—89, T. 1—4.

12. G. Bándi — T. Kovács, Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südungarn (Szeremle-Gruppe), *Jannus Pannonius Múz. Evkönyve* 14—15, Pécs 1969—70 (1974), 97—111, T. VI, 4; IX, 1—2 (dalje JPMÉ 14—15).
13. A. Uzsoki, o. c., T. 3.
14. *ibid.*, T. 4,15; 13,3—4; B. Hänsel, Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken II, 1968, T. 3, 10—22.
15. M. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39. Ber. R. G. K., 1958, 1—30, T. 16,5. — B. Hänsel, o. c., 227, Liste 133. — K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973, 26. T. 2,4. — Strujanjima pristiglima iz sjeverne i srednje Panonije pripada i urna Soroksar tipa iz Surčina — G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, Fig. 155.
16. G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, T. I, 1,4; III, 1.
17. K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 2,3. — M. Wosinszky, Die inkrustierte Keramik der Stein — u. Bronzezeit, Berlin 1904, T. 89,4. — N. Tasić, Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita, Novi Sad—Beograd 1983, T. XIII, 6 (vjerojatno se radi o istom vrčiću kojeg donosi Wosinsky, iako je na njegovoj reprodukciji nešto drugačiji. — Kubin pozna etažne vrčiće srodne po profilaciji onima iz Szeremlea, ali ukrašene u stilu zdjela iz Ata — G. Childe, o. c., Fig. 156 a.
- 17a. K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 2,5.
18. A. Uzsoki, o. c., T. 7, 8—9; 8, 1, 3, 6. — Atski primjerak na mašoj T. 5,5 blizak je lončićima iz Szeremlea — G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, T. VI, 6, 13.
19. G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, T. V, 2,5; VI, 2; VII, 1,6 10; VIII, 9.
20. Podrobnu analizu i komparacije moći će se poduzeti tek nakon objave vrlo brojnog materijala koji se čuva u vojvodanskim muzejima, posebno u Narodnom muzeju u Vršcu.
21. G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, T. VI 12; VIII, 7—8.
22. A. Mozsolics, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung AAHung 8, 1957, 145, Anm. 98.
23. I. Bóna, Geschichte der frühen u. mittleren Bronzezeit in Ungarn u. im mittleren Donauraum, *Annales Univ. Scient. Budapest ...*, Sect. Hist. 3, 1961, 14.
24. G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, — *idem*, Die historischen Beziehungen der bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe, AAHung. 22, 1970, 15 sqq.
25. G. Bándi — T. Kovács, o. c. 27—28.
26. S. Foltiny, Zwei inkrustierte Gefässe im RGZM und die Problematik des mittelbronzezeitlichen Typus Szeremle, *Jahrb. RGZM* 30, 1983, 161—173.
27. *ibid.*, 164—166.
28. I. Bóna, 1. c. — G. Bándi — T. Kovács, AAHung. 22, 29,31.
29. S. Foltiny, o. c., 161—162.
30. I. Bóna, Die mittlere Bronzezeit Ungarns u. ihre südöstlichen Beziehungen, *Arch. Hung. S. N.* 49, 1975, T. 252—258.
31. G. Bándi — T. Kovács, JPMÉ 14—15, T. V—XII.
- 31a. *ibid.* T. VI, 3,4; IX, 2,5.
- 31b. *ibid.* T. V, 1, 3, 4; VI 1, 5.
- 31c. *ibid.* VI, 2, 11; VII, 1, 6, 10.
- 31d. *ibid.* V, 10, 12; VI, 13;
32. V. Hoffiler, Idol od ilovače iz Dalja, VHAD XV, Zagreb 1928, 249. — J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, VHAD VII, Zagreb, 1903/4, 1904, 30 sqq. — G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, 284—285.

GRÄBEN DER MITTLEREN BRONZEZEIT IN AT BEI VRŠAC

Die Lokalität At, in der Fachliteratur bereits seit Ende des vorigen Jahrhunderts¹ als Fundort der Jungsteinzeit bekannt, entpuppte sich im Laufe der Grabungen seit dem 1970 als wichtiger archäologischer Fundort auch für andere vorgeschichtliche Epochen: dort wurden Funde aus der mittleren Bronzezeit aus einer größeren Nekropole ausgegraben und mehrere Gräber aus der trakisch — skythischen sowie der La-Tène-Zeit² entdeckt.

Der Fundort liegt am nordwestlichen Rand der Stadt Vršac. Auf einer Entfernung von nur 6 km von At befindet sich die berühmte Nekropole Ludoš³. Seit 1972 wurden in At, dem Areal der Grabstätte aus der mittleren Bronzezeit, mehrmals kleinere Schutzgrabungen durchgeführt. So wurde eine größere Grabstätte vom sog. Vatin-Vršac-Typus (der Definition von M. Garašanin zufolge) entdeckt, sowie eine kleinere Gräbergruppe, von denen in der vorliegenden Arbeit die Rede sein wird.⁴ Es handelt sich um eine auf charakteristische und ungewöhnliche Art angeordnete Gruppe von Brandschüttungsgräbern, neun an der Zahl, die einen Kreis bilden, in dessen Mitte sich eine Kultbegrabungsstätte von Miniaturgeschirr befindet aber ohne Reste eines feuerbestatteten Leichnams. Über diese Gruppe von zu Kultzwecken begrabenen Keramik im Zentrum des Gräberkreises hat R. Rašajski⁵ ausführlich berichtet, und er hat auch die Funde aus den zwei zuerst entdeckten Gräbern publiziert.⁶ Bei allen neun Gräbern handelt es sich um Feuerbestattungen, bei denen die Asche der Verstorbenen auf den Boden des länglichen, flachen Grabes geschüttet wurde, und über dieser Schicht von Asche und verkohlten Resten waren die keramischen Grabbeigaben angeordnet. Von der Grabstätte 2 wissen wir, daß das Grab eine Tiefe von 40 cm hatte. Der Abstand zwischen den beiden Gräbern betrug etwa 1,40 m. Details über die Anordnung der Grabbeigaben, also des Keramikgeschirrs, in den einzelnen Gräbern sind noch nicht veröffentlicht worden. In der vorliegenden Arbeit haben wir uns auf eine Auswahl von typischen Formen aus der Nekropole — dem »Gräberkreis« — beschränkt, die Publikation der kompletten Grabstätten steht noch aus. In unserer Auswahl sind hauptsächlich alle Typen der in den genannten Gräbern gefundenen Keramik vertreten⁷. Es scheint, daß das Bestehen von »Kenotaphen« bzw. zu Kultzwecken begrabenen Gruppen von Gefäßen in At innerhalb der Nekropolen aus der mittleren Bronzezeit im südlichen Banat keine Ausnahme darstellt, allerdings wurde dem keine besondere Aufmerksamkeit gewidmet, und diese Erscheinung ist auch noch nicht genügend dokumentiert⁸.

Allgemein gesprochen ist die Grabkeramik aus At nicht sorgfältig gearbeitet und modelliert, mit vielen Körnchen, die Oberfläche der Gefäße ist unregelmäßig und nicht poliert. Die Farbe ist dunkelgrau und fleckig. Nur die Töpfchen (T. 1, 3—4; 5,1) sind hellrot. Die Abmessungen sind überwiegend verkleinert (siehe weiter unten die genauen Angaben). Außer bei den Schüsseln sind die Verzierungen stark reduziert. Es zeigt sich, daß die Keramik zu Begrabungszwecken hergestellt wurde, also ohne größere Aufmerksamkeit, mit Ausnahme der Schüsseln mit inkrustierten Schmuckelementen. Der symbolhafte Charakter der Grabbeigaben geht also sowohl aus der Art ihrer Ausarbeitung, die oberflächlich ist, als auch aus überwiegend kleinen Abmessungen klar hervor. Die unterschiedlichen Formen der Grabbeigaben haben ebenfalls Symbolcharakter. An diesen Formen könnten sogar die Kulthandlungen im Zusammenhang mit der Bestattung abgelesen werden.

Unter den Grabbeigaben in At nehmen die Etagengefäße eine Sonderstellung ein. Soweit es uns bekannt ist, haben sie in keinem Fall die Funktion einer Urne gehabt,

da ja Asche und die verkohlten Reste auf dem Boden des Grabes verstreut sind und da sie überwiegend kleinen Formats sind (T. 1,6; 2, 5—6; 5,4)

Die kleinen Krüge haben eine unterschiedliche Profilierung. Für At besonders charakteristisch sind Etagenkrüge (T. 2, 1—2; 6, 1, 4). Die kleinen Krüge können einen trichterförmigen Hals und bandförmige Henkel haben (T. 2,4) oder einen zylinderförmigen Hals und warzenartige Verzierungen an der Schulter (T. 5,2).

Die Töpfchen sind eine häufig vorkommende Form. Auch sie sind nicht sorgfältig ausgeformt (T. 1,3) (T. 1,4) (T. 1,1; 5,5) (T. 1,5; 5,6). Überwiegend sind sie überhaupt nicht geschmückt, selten nur mit unregelmäßigen netzartigen Einritzungen im unteren Teil (T. 1,1) oder mit den für At typischen inkrustierten Verzierungen, bestehend aus einer Reihe von Einstichen und einfachen bogenförmigen Stempeln (T. 5,5).

Die kleine Amphore ist für unsere Auswahl nicht typisch. Das Exemplar auf T. 6,2 erinnert einigermaßen an die kleinen Amphoren aus Vatin, aber ihre Form ist nur angedeutet und sie ist auch nicht verziert.

Die kleinen Schüsseln spielen eine bedeutende Rolle unter den Grabbeigaben in At. Es gibt zwar einige, die in ihrer groben Modellierung allen anderen Beigaben ähnlich sind, aber es gibt auch andere, die bedeutend feiner sind. Alle sind mit mehr oder minder komplizierten, immer weiß inkrustierten Motiven verziert. Von bauchigen Schüsseln mit einem Lappenrand (T. 3,3; 4,2; 6,5) bis zu Schüsseln, die für die Kultur von Dubovac typisch sein werden: bikonische Schüsseln (mit einem eher abgerundeten oder einem schärferen Profil) mit trichterförmigem niedrigen und ausgezogenem Rand. Die kleinen Henkel sind am häufigsten bandförmig, verbinden den Rand oder den Hals mit der Schulter (T. 1,2; 3, 1—2,5; 5, 4,1). Die Schüssel auf T. 4,2 hat statt eines Henkels durchlöchernte Ösen, und die viereckigen Randlappen sind tierförmig gestaltet.

R. Rašajski hat die Gräber aus At bereits in seinem ersten Bericht der Gruppe von Szeremle zugeordnet; in dem neuesten Text im Katalog zur Ausstellung »Vorgeschichte auf dem Territorium der Vojvodina« hat er der Gruppe von Szeremle in Bezug auf die Entwicklung der inkrustierten Töpferei im südlichen Teil der Vojvodina, besonders im Banat größere Wichtigkeit beigemessen.⁹ Da in der jugoslawischen Fachliteratur einzig R. Rašajski und die Verfasserin der vorliegenden Arbeit eben der Szeremle-Gruppe eine wichtige Rolle in der Entwicklung der Kulturgruppen mit inkrustierter Keramik aus der mittleren Bronzezeit im jugoslawischen Teil der Donauebene zugesprochen haben und da man andererseits in der Literatur auch ganz andere Meinungen finden kann, sollen in dem weiteren Text Argumente für den erstgenannten Standpunkt angeführt werden¹⁰.

Bei der Analyse der Typen des Tongeschirrs aus At ist die Tatsache zu bemerken, daß diese mit der Gruppe der nördlichen transdanubischen inkrustierten Keramik (im weiteren Text NTIK) und mit der Gruppe Szeremle eng verbunden sind.

Eine Parallele zu den eigenartigen kleinen Etagenkrügen (T. 2, 1—2; 3,4; 6, 1,4) ist im Mosonszentmiklos-Janoshazapuszta-Grab 29 zu finden, das aufgrund eines dort gefundenen charakteristischen Nadeltypus in Hänsels Phase MD I (für die pannonische Donauebene datiert werden konnte).¹⁴ Das Exemplar aus Mosonszentmiklos hat zwar Füßchen vom Mad'arovsky Typus, die bei unserem Exemplar fehlen, aber von der mad'arovsky Keramik-Typen auf jugoslawischen Gebiet sind wir schon längst unterrichtet, so daß sie auch hier erwartet werden könnten¹⁵. Die Szeremle-Gruppe bevorzugt nach den in der genannten Studie von G. Bándi und T. Kovács veröffentlichten Materialien eine andere Form des Etagenkruges, der aufgrund seiner Häufigkeit als der ihr eigene Typus bezeichnet werden kann¹⁶. Den

kleinen Krügen von At sind die Krüge aus Surčin (Abb. 1) und aus Kovin (Temes-Kubin)¹⁷ analog. Der Krug aus At (T. 2,4) erinnert stark an die Mad'arovce-Formen der Krüge mit trichterförmigen Hals, und diese Analogie kennen wir auch aus Surčin.^{17a}

Die kleinen Töpfe mit zwei oder vier Henkeln (T. 1,5; 5, 5—6) schließen an die Prototypen von NTIK an, sind aber typologisch entwickelter¹⁸.

Eine Sonderstellung kommt auch den Schüsseln zu. Alle Formen und Typen aus At sind bereits in der Szeremle-Gruppe vorgestellt, die von Bándi und Kovács¹⁹ dargestellt wurde, und das bezieht sich auch auf die grundlegenden Verzierungs-motive. Andererseits sind die Schüsseln von At mit den Typen aus Dubovac²⁰ aufs engste verwandt. Die flache Fußschale (T. 4,3) wird ebenfalls, was ihre Form und Ver-zierung anbelangt, mit den Funden aus Szeremle verglichen.²¹

Ausgehend von den wichtigen Annahmen von A. Mozsolics und I. Bóna haben G. Bándi und T. Kovács der Szeremle-Gruppe zweimal besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Das erstemal haben sie sie eingehender typologisch definiert, ihr Ver-breitungsgebiet bestimmt sowie die zeitliche Dauer, und in ihrer zweiten Studie haben sie ihre geschichtliche Interpretation versucht²⁴. Beide Autoren vertreten die Mei-nung, daß die genannte Gruppe der keramischen Typen, die an 18 Lokalitäten des erwählten Gebiets gefunden wurde, ein so charakteristisches Aussehen hat, daß sie als gesonderte Kulturgruppe angesehen werden kann. Genetisch, meinen sie, wäre diese Gruppe in enger Verbindung mit der NTIK, besonders mit der Variante Esztergom, und geschichtlich leiten sie sie aus dieser Gruppe ab, die sich vor dem Vordringen der Mad'arovce-Kultur in südöstlicher Richtung zurückgezogen haben soll.

S. Foltiny wandte sich neuerdings dem Studium der Szeremle-Gruppe zu²⁵ und machte zu den Ergebnissen von G. Bándi und T. Kovács einige kritische Anmer-kungen, denen wir auf jeden Fall zustimmen können. Mit Recht konnte er betonen, daß von den 18 Lokalitäten, die die Szeremle-Gruppe repräsentieren es aus 10 nur Oberflächenfunde gibt und auf den anderen begegnet man der Szeremle-Keramik in geschlossenen Ganzheiten vermischt mit Typen aus anderen Kultur-gruppen. S. Foltiny hat, was seine Vorbehalte gegen die Bezeichnung der Szeremle-Gruppe als einer selbständigen Gruppe in Anbetracht des Forschungsstandes in Ungarn bestimmt Recht. Die Funde im nördlichen Slawonien und im südlichen Banat veranlassen uns jedoch dazu, die Gesamtproblematik im Zusammenhang mit der vorausgesetzten Verbreitung der südtransdanubischen (im weiteren Text STIK) und der Szeremle-Keramik in dem südlichen Teil Pannonies²⁶ neu zu überdenken.

Das erste Problem, das sich aufgrund der in Ungarn veröffentlichten Materials stellt, ist die Abgrenzung der Gruppe der STIK (der lokalen Gruppen Pésc und Szeksard) von den Szeremle-Typen. Eine große Schwi-erigkeit bei der Lösung dieser Frage bereitet eben die unzureichende Dokumentation der zahlreichen Funde auf der wichtigsten eponymischen Lokalität Szeremle, die aus nicht fachgerecht freigelegten Gräbern und aus der Siedlung stammen²⁹. Sieht man sich die ziemlich umfangreiche Auswahl der aus Szeremle stammenden Gefäße an, die Bóna²⁸ veröffentlicht hat, könnte es scheinen, daß es sich um eine STIK Lokalität handelt. Wenn man aber das Material kennenlernt, das von Bándi und Kovács veröffentlicht wurde, ist das Bild ein an-deres³¹. Man sieht da Formen, die nicht ohne weiteres den typischen Formen und Verzierungen von der STIK gleichzusetzen sind. Obwohl im Szeremle-Areal, wie ihn Bándi und Kovács abgegrenzt haben, auch für die STIK typische Formen und Ver-zierungen zu finden sind, und im südlichen Transdanubien andererseits Typen, die

als charakteristisch für die Szeremle-Gruppe ausgesondert wurden, muß man aufgrund der Häufigkeit der Funde auf dem einen oder dem anderen Gebiet einsehen, daß die Szeremle-Gruppe dennoch typologische und dekorative Eigenheiten aufweist, die auf ihrem Terrain überwiegen. Es handelt sich um Etagenurnen, die auf eine dem NTIK Stil ähnliche Art geschmückt sind^{31a}, um Etagenkrüge, die nur mit inkrustierten konzentrischen Kreisen geschmückt sind^{31b}, Schüsseln, die auf eine für die STIK untypische Weise verziert sind^{31c} sowie um spezifische Formen von kleinen Töpfen^{31d}.

Obwohl wir S. Foltinys Meinung teilen, daß die Szeremle-Gruppe nicht auf eine zufriedenstellende Art präsentiert ist (es fehlen Siedlugen mit stratigraphischen Angaben, dokumentierte Grabanzheiten wie auch konkrete Angaben über die Lebensgrundlagen dieser Gruppe), scheint uns diese Gruppe doch eine Erscheinung darzustellen, mit der die STIK nicht identifiziert werden kann. Diese zwei Gruppen haben bestimmt miteinander Kontakte gehabt, es kam zur Koexistenz und zur Vermischung der Formen ihrer materiellen Kultur, sie können jedoch in ihren grundlegenden Charakteristika der Formgebung und der Verzierung der Keramik voneinander unterschieden werden. Wir stimmen Foltiny zu, daß es bei dem heutigen Stand der Forschung vielleicht am richtigsten wäre, über den Szeremle-Verzierungsstil zu sprechen, weil das nicht zwangsläufig ethnische Besonderheiten impliziert. Selbstverständlich wird auch die Möglichkeit, daß es sich um zwei chronologisch aufeinanderfolgende Phasen handeln könnte, erörtert werden müssen, wobei das Szeremle-Material jünger als die »klassischen« STIK-Typen wäre.

Im Zusammenhang mit dem oben Gesagten ist es wichtig, auch die Lage der Gruppe mit inkrustierter Keramik an den Fundorten Bijelo Brdo und Dalj im nordöstlichen Slawonien festzustellen. Es handelt sich um Lokalitäten mit bedeutenden und in der Literatur seit langem registrierten Funden wie beispielsweise dem berühmten Idol aus Dalj und den Etagenurnen aus den dortigen Urnengräbern³². Heute sind dieser Gruppe viel mehr Lokalitäten aus der Baranja und Ostslawonien zuzuordnen³³. Die Frage der Zuordnung dieser Gruppe von Funden scheint uns in der neuesten jugoslawischen archäologischen Literatur nicht auf eine befriedigende Art gelöst zu sein. So unterscheiden M. Garašanin in seiner neuesten Synthese »Praistorija na tlu Srbije« (implizite Vojvodina) (Vorgeschichte aus dem Territorium Serbiens), N. Tasić und Z. Letica überhaupt nicht das Material der STIK und der Gruppe Bijelo Brdo-Dalj voneinander, sondern sie setzen sie in kultureller Hinsicht gleich³⁴.

Die Verfasserin der vorliegenden Arbeit kann sich solchen Meinungen nicht anschließen, weil sie auf dem Standpunkt steht, daß es deutliche typologische Unterschiede zwischen der STIK und der Gruppe Bijelo Brdo-Dalj gibt (siehe Abb. 3 und 4). Die STIK ist an mehreren Fundorten im jugoslawischen Teil der Baranja als einem Teil des ursprünglichen Gebiets dieser Kultur im ungarischen Teil der Baranja vertreten, wo sie selbständig auftritt, sowie an einzelnen Fundorten in der südlichen Bačka und in Syrmien, wohin sie als Import in die lokale kulturelle Umgebung gelangte. Die Keramikformen und die Verzierungen in der Gruppe Bijelo Brdo-Dalj sind mit den Szeremle-Typen viel enger verwandt³⁵. In Kozarac in der Baranja, wo keine Grabungen durchgeführt wurden, sondern wo das Material anlässlich der Bauarbeiten an der Zigelei gesammelt wurde, wurde Keramik des STIK-Typus aus der Siedlung gefunden³⁶. Aus dieser etwa 1 m dicken Kulturschicht, wo selbstverständlich eine feinere stratigraphische Verteilung der Schicht zu erwarten ist, stammen Fragmente der charakteristischen STIK. In Spaićs Tafel XI wurden jedoch Typen dargestellt, die denjenigen aus Dalj und Bijelo Brdo entsprechen. Sie stam-

men aus einer anderen Lage in Kozarac, die ebenfalls nicht erforscht ist. E. Spaic erwähnt im Zusammenhang mit dieser Lage Reste einer Urne mit verkohltem Gebein³⁷. Die Funde des Typus Dalj-Bijelo Brdo stammen also aus einer Nekropole und wir wissen nicht, in was für einem Verhältnis sie zu den STIK-Funden aus der Siedlung Kozarac stehen³⁸. Leider kann man mit den aus Kozarac angeführten Daten keine Behauptung stützen, da die Lokalität nicht erforscht ist, aber auch diese Lokalität scheint die Tatsache zu bestätigen, daß auf dem Gebiet der Baranja, ganz besonders aber des nordöstlichen Slawonien eine regionale Variante der pannonischen inkrustierten Keramik besteht, die Kennzeichen sowohl des Szeremle als auch des Dubovac-Verzierungsstils in sich vereint. Von der typischen STIK unterscheidet sie sich besonders in der Konzeption der Verzierung (Abb. 3 und 4), es fehlt bei ihr das für die STIK kennzeichnende breite Band und überhaupt die starke Füllung durch Inkrustation. Die inkrustierten Motive sind luftiger und verfeinerter, und es gibt auch ständig wiederkehrende Motive, wahrscheinlich mit symbolischer Bedeutung, die außer für die ostslawonische auch für die banater Dubovac-Gruppe charakteristisch sind. Es gibt aber außerdem noch eine kennzeichnende Einzelheit, die die Trennung des Typus von Dalj-Bijelo Brdo von den STIK-Funden gerechtfertigt erscheinen läßt: an den Fundorten im Zusammenhang mit Dalj, einigen Lokalitäten in Syrmien (Bapska, Surčin), an denjenigen in der Bačka und weiter an jenen, die zu den Gruppen Dubovac, Žuto Brdo, Cirna-Girna Mare gehören treten überall zahlreiche anthropomorphe Idole auf³⁹. In den ungarischen Gruppen sind hingegen, obwohl eine ganze Reihe von erforschten Lokalitäten der Gruppen NTIK, STIK und Szeremle bekannt sind, die Idole sehr selten⁴⁰.

Daß unter den südpannonischen Gruppen mit inkrustierter Keramik derjenigen von Bijelo Brdo, bzw. Dalj eine wichtige Stellung zukommt, hat schon G. Childe bemerkt und diese Gruppe mit dem gemeinsamen Namen Bijelobrdo-Kultur benannt⁴¹. Die Unterschiedlichkeit des STIK-Materials und desjenigen von Bijelo Brdo und Dalj muß auch M. Bulat deutlich gesehen haben, als er getrennt über die STIK-Lokalitäten in der Baranja und der Gruppe von Bijelo Brdo in Ostslawonien gesprochen hat⁴². Unerwarteterweise wurden diese Beobachtungen, die früher auch von M. Garašanin⁴³ unterstützt wurden, in seinen neueren Arbeiten — eben in den Synthesen über die Bronzezeit in Südpannonien völlig außer acht gelassen⁴⁴.

Selbstverständlich gibt es auch zahlreiche Schwierigkeiten für eine klare Trennung dieser zwei Gruppen von inkrustierter Keramik. Kein Fundort wurde systematisch oder in genügendem Umfang ausgegraben⁴⁵. Die STIK kennen wir aus Siedlungen (Zufallsfunde sind die zahlreichsten), und das Material des Typus Bijelo Brdo-Dalj stammt aus Gräbern. Eine Neuigkeit ist die Siedlung aus Dalj an der Lokalität Livadice, wo Material der Gruppe Bijelo Brdo-Dalj gefunden wurde, dieser Fundort ist jedoch erst sondiert⁴⁶. Es ist klar, daß in einer bestimmten Phase ihrer Existenz die STIK und Szeremle-Typen nebeneinander lebten und auftraten, wie das eine große Zahl der Fundorte zeigt.⁴⁷

Die geographische Ausdehnung der Lokalitäten mit inkrustierter bronzeitlichen Keramik des Typus Szeremle, d. h. aus dem Gebiet zwischen den Flüssen Donau und Theiß über die Baranja und Bijelo Brdo sowie Dalj im nordöstlichen Slawonien, über den Süden der Bačka in Richtung Banat (Kovin, Orešac, Vršac-At) deckt sich mit einer logischen und vorstellbaren Bewegung die Donau entlang. Batina Skela in der Baranja (Kisköszeg) als Übergang aus dem ungarischen in den jugoslawischen Teil des Donautals kennzeichnet den Verlauf der Bewegung durch die Baranja (Abb. 4,1). Bislang gibt es in Syrmien keine gesicherten selbständigen Funde des Szeremle oder Bijelo Brdo-Dalj-Typus. Dennoch zeigen einzelne Funde (Bapska,

Surčin, gewissermaßen auch Bosanska Rača)⁴⁸, daß auch das Gebiet von Syrmien von dieser Kulturströmung berührt war. Mit dieser Richtung der Ausbreitung decken sich auch die gelegentlichen Funde von kleinen Krügen des Mad'arovce-Typus⁴⁹.

Die Übergangszeit von der frühen zur mittleren Bronzezeit ist auch sonst durch die Kontakte des südlichen mit dem mittleren und nördlichen Pannonien gekennzeichnet. Davon zeugen Funde von Metallgegenständen: der Armreif aus Gold aus Bilje in der Baranja, eine Gruppe von Bronzewaffen aus Vajska in der Bačka, zahlreiche Funde von ungarischen Streitäxten, ein Schwert des Typus Apa aus Donja Dolina⁵⁰ usw. Es ist kaum möglich, daß die genannten Funde Erzeugnisse der südpannonischen Werkstätten sein könnten, sondern es handelt sich viel eher um Gegenstände, die aus dem Karpathischen Donauland nach Südpannonien importiert wurden.

In Anbetracht dessen, daß das Gebiet der Baranja und des nordöstlichen Slavoniens aufgrund der bisher gesammelten archäologischen Daten in der frühen Bronzezeit nicht dichter besiedelt war⁵¹, ist das Vordringen auf dieses Territorium sowie dessen Besiedlung zur Zeit der Ausbreitung der Gruppen mit inkrustierter Keramik wahrscheinlich friedlicher Art gewesen.

Die Lage in der südlichen Bačka und dem südlichen Banat muß kompliziert gewesen sein, und für den Augenblick ist es schwer, den Besiedlungsprozeß der Gruppen — der Träger des Szeremle — und des Bijelo Brdo-Dalj-Typus auf den Gebiet der Kultur von Vatin und der Verbicioara-Kultur sich vorzustellen. In den künftigen Forschungen wird man auf jeden Fall die spezifische Bedeutung des breiter gefaßten Gebiets von Vršac im Auge behalten müssen, das, weil es an wichtigen Verkehrswegen lag, die den Balkan mit dem Karpathenbecken und Pannonien mit dem rumänisch-bulgarischen Donauland verband, in vielen vorgeschichtlichen Epochen Zuzügler von allen Seiten anziehen mußte.

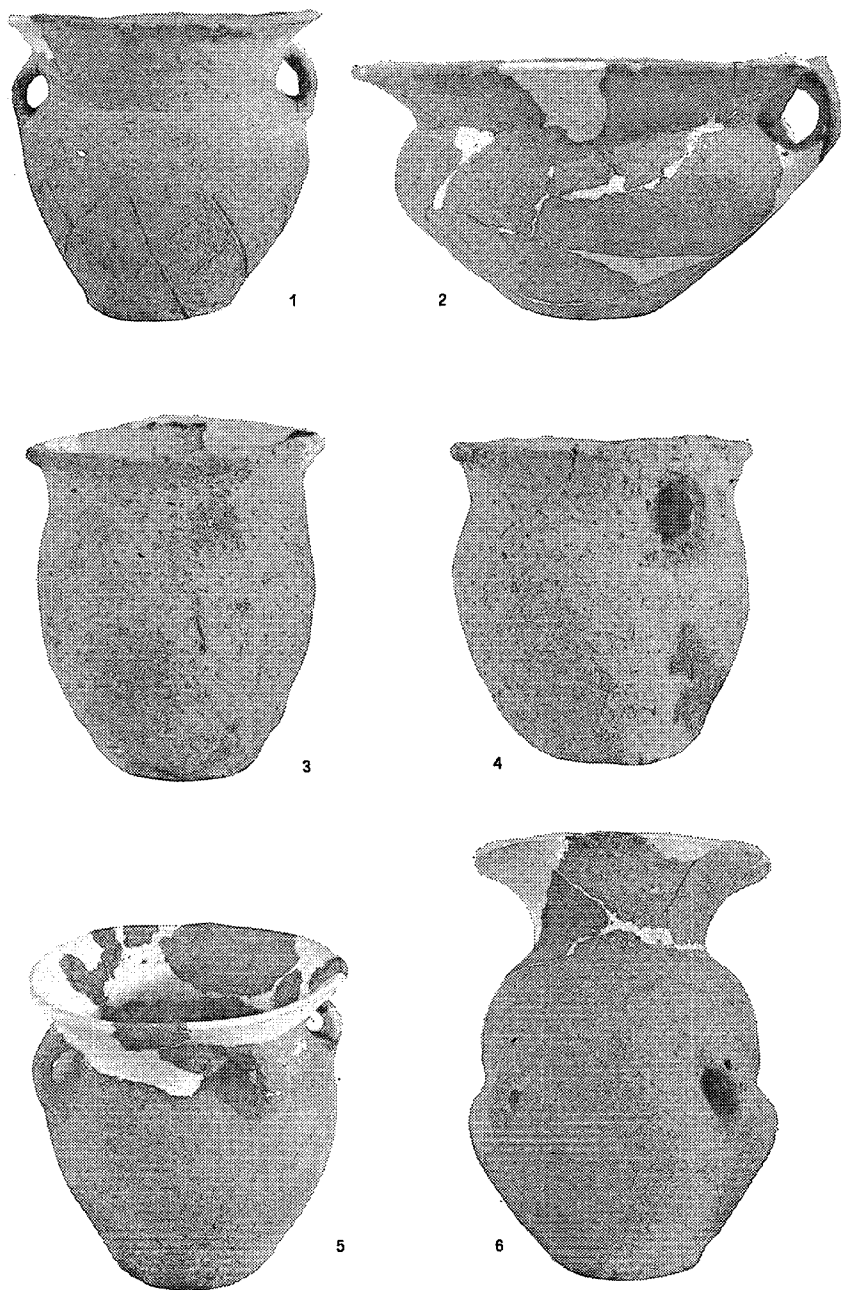
In den Gräbern in At gibt es keine merklichen Spuren einer autochtonen Tradition, weder des vatinischen noch des Verbicioara-Typus. Einzelne mögliche Vatin-Elemente sind nicht klar genug (T. 6,2). Der einzige klare Fall ist die Tasse der entwickelten Vatin-Kultur in der Gruppe von Ritualgeschirr im Zentrum unseres Gräberkreises⁵². Es ist auch interessant daß es sich um das einzige Geschirrstück von normalen Dimensionen in einer ganzen Gruppe von Miniaturgeschirr handelt. Die Gräber in At wirken wie eine eigene und von den einheimischen Zuständen im Banat selbständige Gruppe.

Die Gräber in At sind nur schwer zu datieren, weil es dort keine Metallgrabbeigaben gibt noch ausgeprägte Verbindungen mit anderen chronologisch präziser zu bestimmenden Kulturgruppen. Es gibt natürlich Anhaltspunkte. Man weiß daß Keramik des Szeremle-Typus in Ungarn ihre stratigraphisch-chronologische Bestimmung in der III. Phase der Vata-Kultur und in der beginnenden Phase der sog. Hügelgräberkultur in Ungarn hat^{52a}. Die Etagenkrüge wie diejenigen in At sind — wie wir bereits gesagt haben — in Hänsels MD I datiert, d. h. als Anfangsphase der mittleren Bronzezeit im pannonischen Donauland⁵³. Der Typus des At-Gefäßes auf T. 5,3 hat typologische Verbindungen mit frühen Formen der sog. Hügelgräberkultur in Ungarn.

Aufgrund des oben Gesagten sollten die Gräber in At in die frühe Phase der mittleren Bronzezeit im Banat datiert werden, in eine Zeit, die Pančevo-Omoljica-Phase der Vatin-Kultur ihre Transformation in ihre jüngere Phase erlebt, und die Dubovac-Kultur der inkrustierten Keramik im südlichen Banat sich eben anzukündigen beginnt.

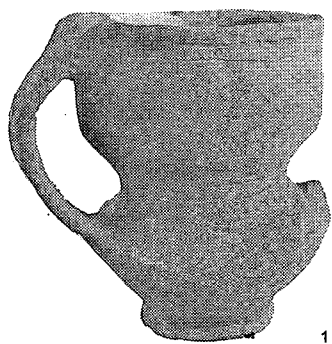

T.1

T. 1 VRŠAC — AT, grob 1 — Grab 1

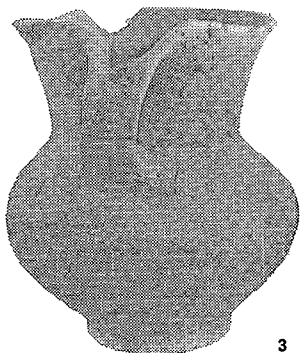
T.2

1

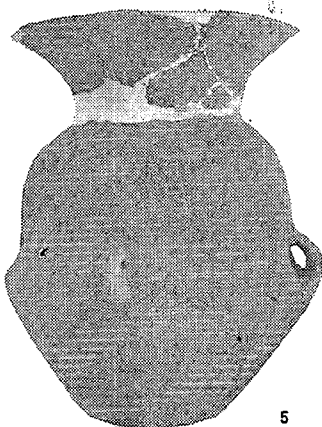
2

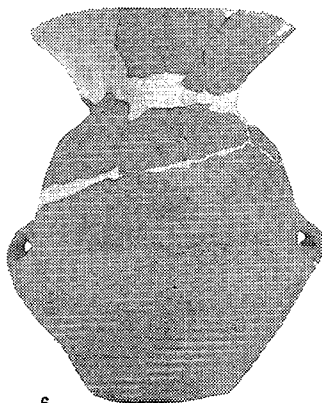
3

4

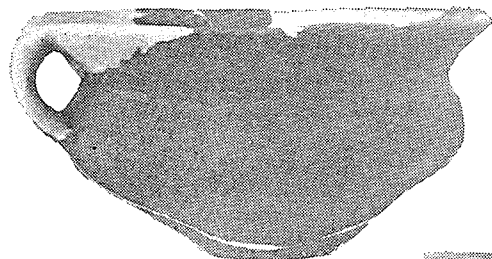
5

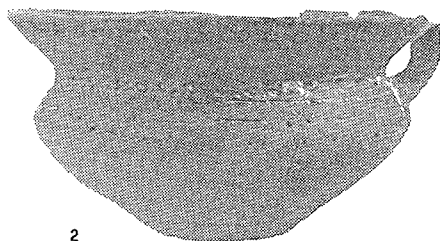
6

T. 2 VRŠAC — AT, grob 1 — Grab 1

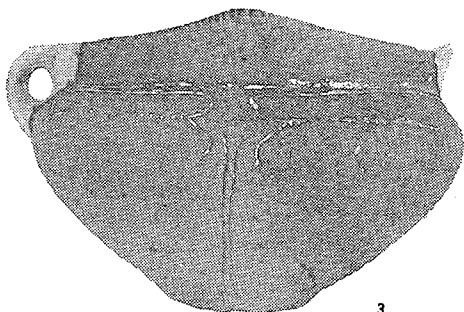
T.3

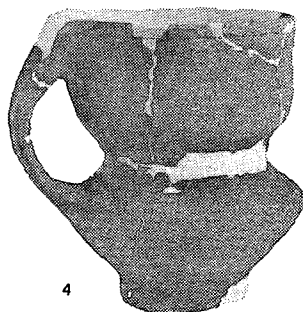
1

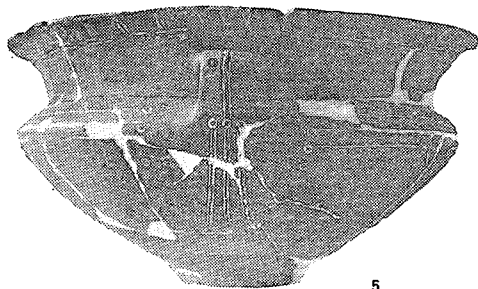
2

3

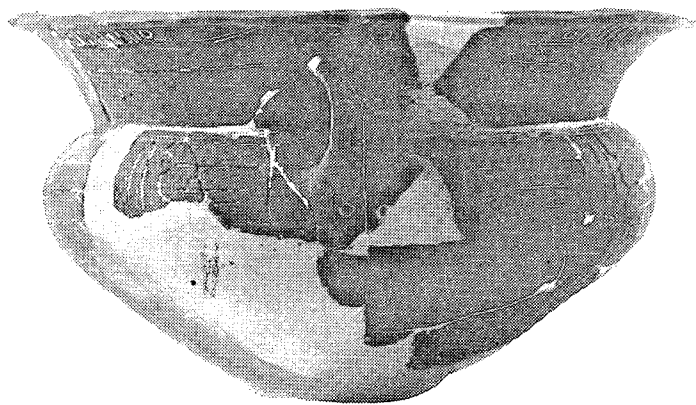
4

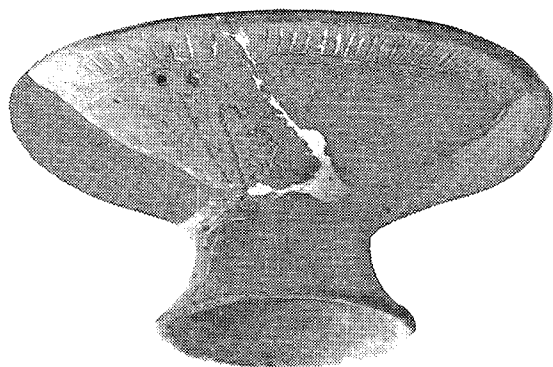
5

T. 3 VRŠAC — AT, grob 1 — Grab 1

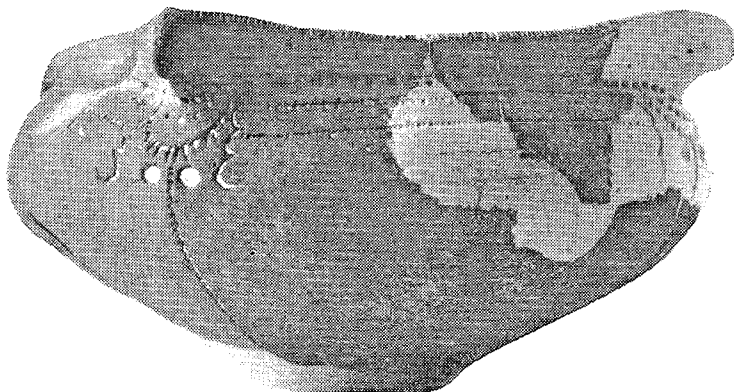
T. 4

1

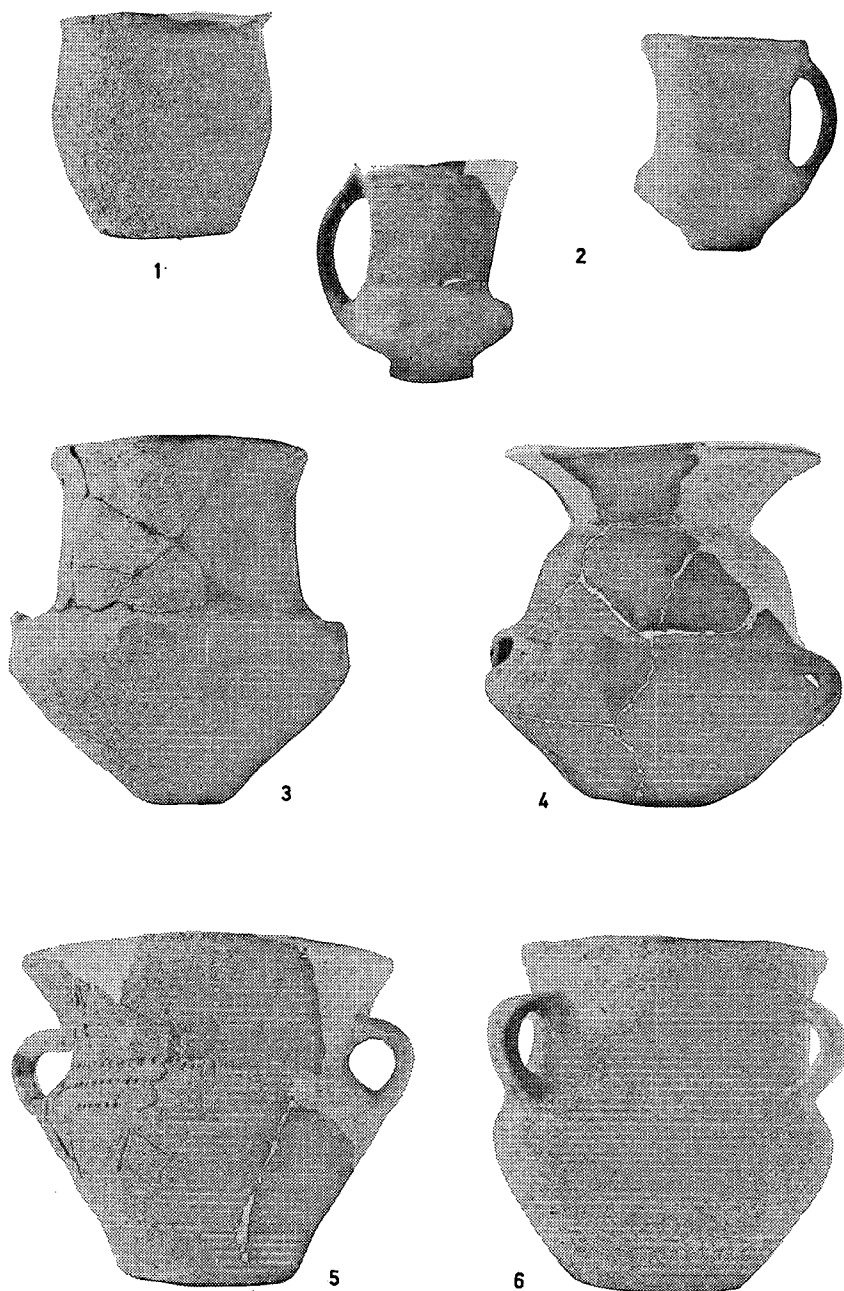
2

3

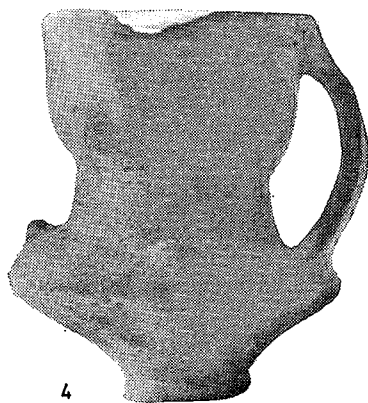
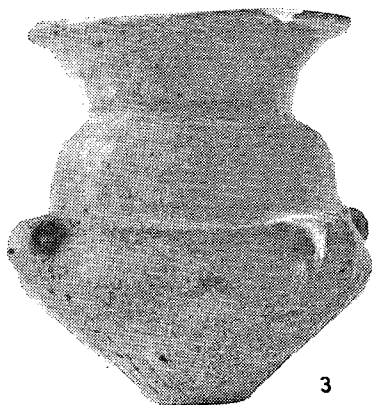
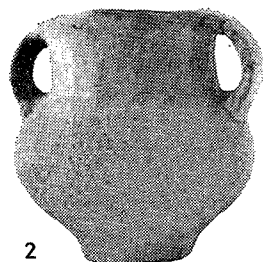
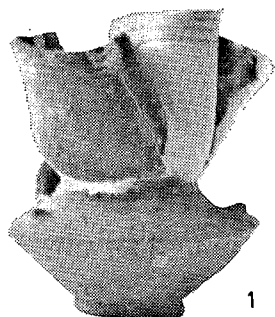
T. 4 VRŠAC — AT, grob 3, 1 i 3; grob 6, 2 — Grab 3, 1 und 3; Grab 6, 2

T.5

T. 5 VRŠAC — AT, grob 3 — Grab 3

T.6

T. 6 VRŠAC — AT, grob 4 — Grab 4